

Ljuders kyrkstallar och kyrkans roll

Byggnadsminnen i Kronobergs län

LÄNSSTYRELSEN
I KRONOBERGS LÄN

Bänk inne i stallet.

Ljuders kyrkstallar och kyrkans roll

Byggnadsminnen i Kronobergs län

Copyright © 2015 Länsstyrelsen Kronoberg

Text: Mona Klüft Carlsson

Foto (om inte annat anges): Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland AB

Layout: TMG Help

Tryck: TMG Tabergs

ISBN: 978-91-89285-59-0

Dnr: 434-2972-15

Innehåll

Förord	7
Ljuder på kartan	8
Socknens centrum	10
Ljuders södra kyrkstallar – byggnadsminne i skiftesverk.....	14
Bondesamhället – plattform för religionen	17
Hustavlan – rollfördelning och folkfostran	18
Kyrkan och lagen.....	21
Prästen – bonde med känsla för latin	25
Husförhöret och bokföringen	29
Kyrkan mitt i byn.....	33
Sockenstämma och sockenstuga	38
Läsundervisningen	42
Ny tid – nya tankar	44
Referenser och källor	50

Förord

I Kronobergs läns sydöstligaste del ligger Ljuder. En gammal bondesocken bland många andra. Kanske den mest kända av Sveriges alla socknar. Härifrån lät Vilhelm Moberg sina romanfigurer påbörja den långa resan till det nya landet i väster.

I centrum för socknen står kyrkbyn med sin kyrka, prästgård, sockenstuga, sockenmagasin och prästgårdens arrendebostad. Till miljön hör också kyrkstallar, där böndernas hästar kunde ställas in under den tid gudstjänsten pågick. Sedan 1986 är de södra kyrkstallarna i Ljuder ett av länets byggnadsminnen.

Karl Oskar och Kristina, Robert, Ulrika i Västergöhl och Danjel från Kärragärde, alla hade de olika skäl för att lämna sin hembygd och sitt land. Hundra år tidigare hade det varit otänkbart. Men i mitten på 1800-talet håller Sverige på att förändras. Nya tankar och läror är på inmarsch. Kyrka och stat, som i över trehundra år levt i symbios med varandra, håller på att få olika roller i samhället. Fortfarande är dock bara en religion tillåten i Sverige, den luthersk evangeliska. Alla andra läror är förbjudna för svenska medborgare. Ingen utom prästen får hålla andakt eller predika. Därför emigrerar väckelsepredikanten Danjel.

Att bryta mot det sjätte budordet är en grov synd i det lutherska Sverige. Det har Ulrika gjort. Fyra barn har hon fött utan att vara gift. Därmed är hon en fara, inte bara för andra kvinnor, utan för hela samhället. Hon kallas för hora och är utestängd från nattvarden. Hennes sextonåriga dotter Elin kallas för oäkta. Därför väljer Ulrika att emigrera.

Enligt Luthers lära är husbonden ansvarig för sitt tjänstefolk. Enligt samma lära är husaga tillåtet. Bonden Aron på Nybacken har tagit sitt ansvar som husbonde. Han har gjort det med både slag och örflar. Därför väljer hans dräng Robert att resa till Nordamerika.

Danjel, Ulrika och Robert vill till ett land där synen på människan är friare och där moralbegreppet är annorlunda än i Sverige. Denna bok ger en bild av kyrkans roll och betydelse i samhället och bakgrunden till den kontext man ska förstå socknens centrum där kyrkstallarna i Ljuder ingår. Författare är Mona Klüft Carlsson, arkivforskare och kulturhistorisk skribent.

Kristina Alsér
Landshövding

Heidi Vassi
Länsantikvarie

Ljuder på kartan

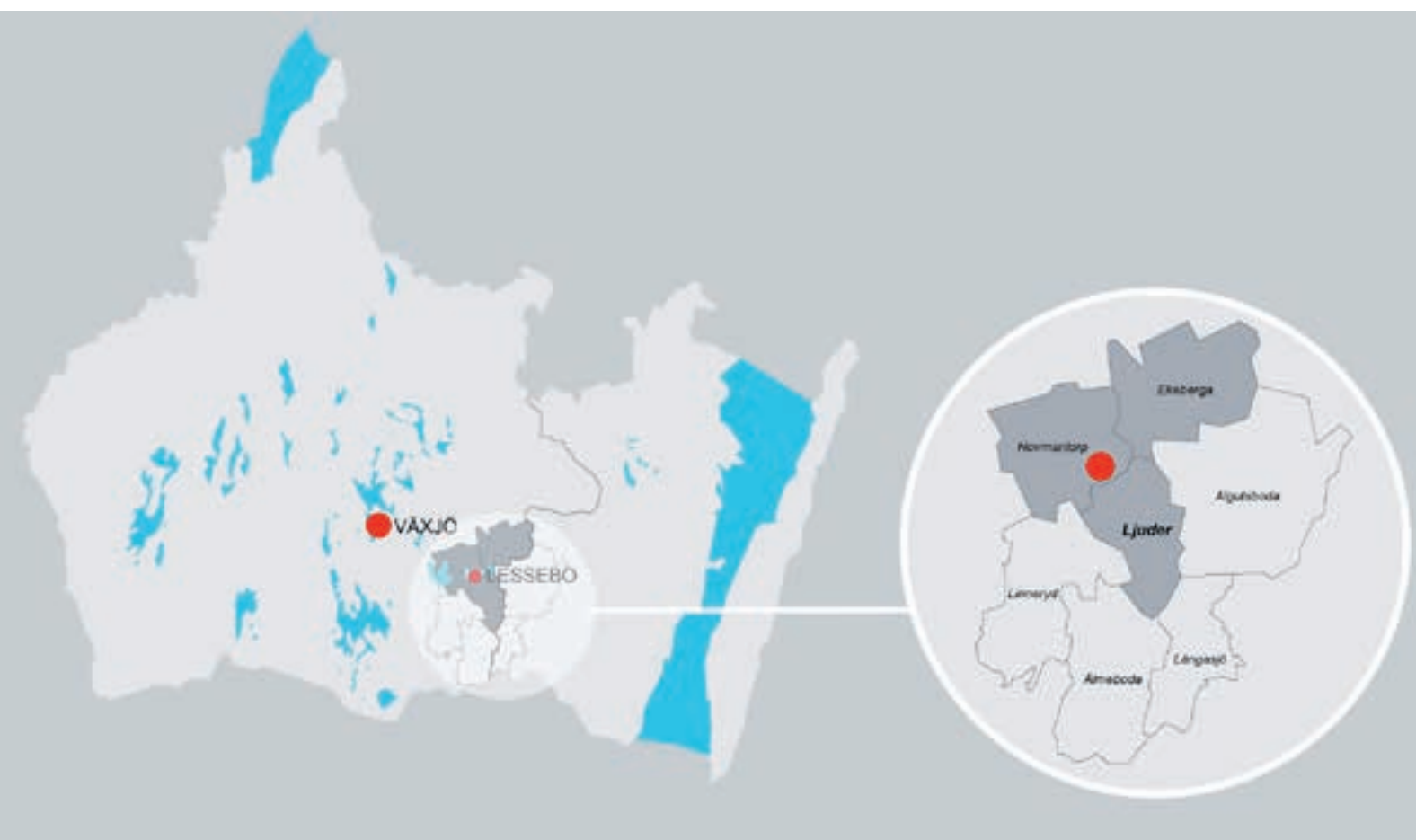
”Detta är en berättelse om några människor, som från sina hem i Ljuder i Småland utvandrade till Nordamerika”. Så inleder Vilhelm Moberg sin berättelse om Karl Oskar Nilsson och hans hustru Kristina. Och det är nog 1800-talets utvandring till Amerika som de allra flesta tänker på, när namnet Ljuder nämns.

Ljuders socken ligger i den sydöstra delen av Kronobergs län och är idag, tillsammans med de nordliga grannsocknarna Hovmantorp och Ekeberga, en del av Lessebo kommun. I öster och sydost möter Algutsboda och Långasjö, i söder Älmeboda och i väster Linneryd. Den administrativa, kame-rala, indelningen har här i gränstrakterna mot Kalmar län ändrats fram och tillbaka genom århundradena. Detsamma gäller den kyrkliga, ecklesiastiska. Också sockengränserna har förändrats. Så sägs exempelvis den del av Algutsboda socken som kallas Moshultafjärding, en gång i tiden varit en del av Ljuder.

Ljuder är en del av det gamla folklandet Varend, i vilket biskopssätet Växjö var centrum. Första gången som ortsnamnet nämns är år 1368, då det stavas ”Liutensaas”. Efterleden –aas, som här betyder ås, försvinner med tiden. Knappt hundra år senare, år 1434, skrivs i ett medeltida dokument ”j Liwdher sokn”. I rättsligt hänseende ingick Ljuder i Konga härad. Kyrkligt var socknen från slutet av 1600-talet fram till 1921 annexförsamling till Långasjö.

Att skriva om Ljuder – eller grannsocknen Algutsboda - utan att beröra Vilhelm Moberg är omöjligt. Lika omöjligt är det att röra sig i landskapet utan att stöta på bekanta ortsnamn från hans böcker. Moberg, som växte upp i Moshultamåla i Algutsboda socken, förlade de flesta av sina romaner hit till sin hembygd. Vi möter Korpamoen, varifrån Karl Oskar och Kristina utvandrade; Kråkesjö, där Karl Oskars syster Lydia tjänade som piga; Västergöhl, där Ulrika bodde; Åkerby vägs- skäl, där utvandrarerna stämde möte inför sin långa resa. Lite längre österut, i Algutsboda socken, kommer vi till Kristinas hemtrakter Duvemåla och Åleberg.

Den här skriften kommer dock inte att behandla utvandringen till Amerika. Inte heller kommer den att teckna Vilhelm Mobergs porträtt. Istället kommer den att berätta om hur det gamla bondesamhället levde i symbios med sin religion. Om hur kyrka och stat var ett och samma. Om varför kyrkan var en så viktig del av socknen.

Kartan visar Ljude och dess grannsocknar före 1961. Därefter avsåndrades en del av Hovmantorps församling för att bilda Lessebo församling. Länsgränsen på den stora kartbilden är den nuvarande.

Socknens centrum

Socknen, dagens församling, är kyrkans minsta administrativa enhet. Fram till 1862 års kommunreform var den inte bara beslutande i de kyrkliga frågorna, utan även i de världsliga. Varifrån själva sockenbegreppet kommer är inte helt klarlagt. Det kan vara myntat redan under förkristen tid, men det kan också ha ett rent kyrkligt ursprung. Forskarna räknar med att sockenindelningen i södra Sverige var klar under slutet av 1100-talet. Över socknen stod biskopen och stiftet.

I centrum för sockenlivet fanns kyrkan och i socknens centrum byggdes kyrkan. Placeringen avgjordes av flera faktorer. Även om undantag finns, var de gemensamma nämnarna ofta närheten till vatten samt ett högt läge. I det relativt väglösa land som Sverige var långt in på 1600- och 1700-talen, innebar sjöar och vattendrag det samma som kommunikationsmöjligheter. Många kyrkor är också byggda i anslutning till en förkristen kultplats eller ett gravfält. I de skogsrika Värebygderna placerades kyrkan oftast längs med eller vinkelrätt mot en väg, till skillnad från slättbygderna där vägkorsningar var den vanligaste platsen.

Ljuders kyrkplats uppfyller alla de ovan beskrivna kriterierna. Den ligger högt placerad i omedelbar närhet till Ljudersjön och vinkelrätt mot vägen som i nord-sydlig riktning korsar socknen. Kyrkan är byggd i nyklassicistisk stil på 1840-talet, under Esaias Tegnér's tid som biskop i Växjö stift. 1800-talets första hälft var en period av intensivt nybyggande av kyrkor. Ett byggande som måste ses i ljuset av det verkligt stora behov som då fanns. Sedan de gamla, medeltida kyrkorna uppfördes, hade folkmängden ökat lavinartat.

Ljuders nyklassicistiska kyrka, byggd på 1840-talet, ersatte den gamla medeltida träkyrkan.

På många håll fick endast en bråkdel av befolkningen plats inne i kyrkan vid gudstjänsten. Dessutom var de mörka, kalla och fuktiga. Ljuders gamla träkyrka, vilken revs i samband med att den nya uppfördes, låg strax nordväst om den nuvarande.

Utanför kyrkomuren bildades en öppen plats, kyrkplanen. Ibland kallas den också för kyrkbacken eller kyrkvallen.

Detta blev socknens naturliga mötesplats. Här samlades varje söndag folk från traktens alla byar och gårdar för att delta i gudstjänsten. I väntan på att präst och klockare skulle anlända, fanns mycket att avhandla. Skvaller dryftades. Affärer gjordes upp. Information spreds. Ibland övade bygdens soldater i skinande uniformer framför folket. Ofta blev detta också bygdens marknadsplats och på en del orter, exempelvis

Framför kyrkan låg kyrkbacken där folket samlades inför gudstjänsten. Platsen inramas av den rödfärgade prästgården närmast till vänster i bild och den gula sockenstugan i bakgrunden.

i Dädesjö, finns fortfarande marknadsstånden kvar på sina ursprungliga platser. Kyrkbacken, liksom kyrkorummet och kyrkogården, omfattades av kyrkofriden. Här skulle alla kunna känna sig trygga.

Runt om kyrkplanen, eller utmed de vägar som ledde fram till den, kom flera byggnader att samlas. Det var hus som på olika sätt behövdes för socknens gemensamma uppgifter och funktioner. I Ljuder finns fortfarande alla de byggnader kvar som vi förväntar oss att finna vid ett sockencentrum. Här ligger sockenstugan med skolsal och lärarbostad. Här finns sockenmagasin och kyrkstallar. Och här finns prästgård samt prästgårdens arrendatorsbostad.

På en höjd strax norr om kyrkan finns en hembygdspark innehållande ett flertal hus. De allra flesta av dessa har flyttats hit från sina ursprungliga placeringar runt om i socknen. På så vis har de undkommit rivning och fått en sorts fristad här. Här finns ett litet torp som kallas Ålastugan, en kopparslagareverkstad och en kölna från grannbyn Ålebäcksås. Här finns också två av de byggnader som tidigare tillhört miljön runt kyrkan. Den ena av dem är en låg, knuttimrad stuga som fram till 1928 var bostad för prästgårdens arrendator och då låg öster om den nuvarande prästgården.

Den andra, vilket är det enda av hembygdsparkens hus som alltid legat på sin nuvarande plats, är sockenmagasinet. Den höga, timrade byggnaden med sina bastanta portar och små rektangulära ventilationsluckor är byggd 1868. Redan från mitten av 1700-talet hade såväl Kunglig Maj:t som hans ställföreträdare i länet, landshövdingen, skickat ut propåer till socknarna om att sockenmagasin borde uppföras. Dess uppgift var att lagra säd som, mot ränta, skulle kunna lånas ut till behövande vid nödår. I praktiken kom sockenmagasinen inte bara att fungera som nödhjälpslager utan också som bankrörelse. Den ränta som betalades in kunde ackumuleras och användas till diverse, för socknen nödvändiga, ändamål. Skola kunde byggas, lärare kunde anställas, fattighjälpskassa kunde ges.

Mitt emot hembygdsparken, på andra sidan vägen, ligger de norra kyrkstallarna, idag använda dels som museum och dels som lagerlokaler.

I sockenmagasinet förvarades en spannmålsreserv att ha i beredskap vid nödår. De små luckorna på sockenmagasinet vittnar om spannmålsförvaringens behov av ventilation.

Ljuders södra kyrkstallar – byggnadsminne i skiftesverk

Söder om Ljuders kyrka, utmed vägen mellan Långasjö och Lessebo, ligger de södra kyrkstallarna. Stallarna, som är hopbyggda till en lång länga, uppfördes troligen under 1800-talets första del gemensamt av de bönder som använde dem. Samma bönder ägde och underhöll byggnaden. Sju portar leder in i stallen och innanför varje port finns sex spiltor. Sammanlagt fanns här alltså plats för 42 hästar. Varje spilta var förbehållen den gård som reserverat den. Som för många andra byggnader, vilka vid den tid de uppfördes eller användes inte ansågs som särskilt ekonomiskt värdefulla, saknas egentlig dokumentation. Ett stall var ”bara” ett stall. Byggnaden uppfyllde nödvändiga behov, men sällan något mer.

Långt in på 1900-talet var det för de allra flesta självklart att besöka söndagens gudstjänst. Även om lagtånget hade tagits bort i början av 1800-talet, fanns tradition och vana kvar. Från hela socknen strålade folk samman. En del kom gående, andra åkande. Några hade bara någon kilometer, andra hade betydligt längre. För dem vars hem låg långt bort, föll det sig naturligt att med häst och vagn ta sig till kyrkan. Gudstjänsten kunde vara i flera timmar. Förutom Herrens ord fick besökarna också ta del av kungörelse och beslut från såväl statsmakt som från mer lokala beslutsorgan. Och som tidigare nämnts, kunde man på kyrkbacken höra nyheter, göra affärer och skvallra. Söndagens kyrkobesök upptog med andra ord en relativt stor del av dagen. Under denna tid måste hästen kunna stallas in.

Kyrkstallar fanns förr vid de flesta kyrkor ute på landsbygden. Häst och vagn, eller under vintern släde, var ända fram

Spiltorna finns fortfarande kvar i kyrkstallarna.

till andra världskriget det naturliga sättet att färdas. Vid 1800-talets slut fanns i anslutning till Ljuders kyrka stallplatser för ett hundratal hästar. Många minns än idag slädfärderna hem från julottan och kan berätta om bjällror, facklor, gnistrande snö, hästarnas rykande andedräkt och kappkörningar.

När bilen blev alltmer allmän, ersatte den hästen som kommunikationsmedel. Kyrkstallarna behövdes inte längre. När underhållet uteblev förföll de, för att slutligen rivas. Utvecklingen var densamma i Ljuder. Ursprungligen fanns det en tillbyggnad till den bevarade stallängan, vilken dock revs under 1900-talet.

Även om endast ett fåtal av landets kyrkstallar fortfarande finns kvar, är förhållandevis många bevarade i socknar relativt nära Ljuder. Så är fallet bland annat i grannsocknarna Lineryd och Långasjö samt i Madesjö och Kristvalla i Nybro kommun. Innan stallarna blev till långa längor byggdes de som mindre hus, tätt intill varandra i anslutning till kyrkan. Denna typ av kyrkstall finns exempelvis vid Urshults kyrka, i den sydöstra delen av Kronobergs län.

År 1986 förklarades Ljuders södra kyrkstallar för byggnadsminne. Motiveringen i beslutet är att de *"i hög grad bevarar egenarten av gångna tiders byggnadsskick och är synnerligen märkliga"*.

Stallängan vid kyrkplatsen i Ljuder är uppförd i så kallad skiftesverkskonstruktion. Detta byggnadssätt användes ofta till olika ekonomibyggnader, som exempelvis lador samt andra enklare uthus. På Gotland och Öland samt i Skåne byggdes även bostadshus med skiftesverk. Fördelen låg fram-

för allt i att virkesåtgången var betydligt mindre än då man knuttimrade. I bygder där tillgången på högväxta träd var dålig, var skiftes tekniken också mer lämplig eftersom man med denna byggteknik kan använda kortare virkeslängder. Väggarna består av kraftiga, sågade brädor eller återvunnet timmer, som liggande passas in mellan stående stolpar. Sektionen mellan två stolpar kallas för skift, därav namnet skiftesverk. Sättet att bygga har mycket gamla anor. Det äldsta skiftesverk man känner till är uppfört ca 600 f. Kr i nuvarande Polen. Här i Sverige har tekniken använts i mer än tusen år.

Bondesamhället

– plattform för religionen

Varför byggdes kyrkstallarna? Varför gjordes en så stor investering i arbetskraft och material, bara för att kunna stalla hästen under gudstjänsten? Varje söndag fylldes kyrkan med folk från hela socknen. Var det då så att folk var mer troende i gångatider? Mer ”kyrksamma”? Varför upptog kyrkolivet så stor del av människornas liv? Svaret är lika enkelt som det är komplicerat. Religionen var, fram till senare delen av 1800-talet, en självklar del av varje kvinnas och mans liv. Från dopet till begravningen var man omsluten av religionen, såväl i vardagslivet som i de kyrkliga ceremonierna. Lika självklart som det fanns en Kung, lika självklart fanns det en Gud.

Fram till mitten av 1800-talet var Sverige ett agrart, jordbrukande samhälle. Livet levdes ute på gårdarna ute i byarna. På gården odlades den gröda som gårdsfolket behövde. Här hölls de djur som antingen bidrog till kosten med kött och mjölk, eller som användes till arbetskraft för att kunna odla. Varje gård bestod av ett myller av hus, ett för varje ändamål. På de flesta håll i landet låg flera gårdar tätt ihop och bildade tillsammans en by. Den omgivande jorden delades rättvist upp mellan brukarna. Varje bonde skulle ha sin del av såväl den bättre som den sämre åkern. Detta synsätt kom att innebära att varje uppodlat åkerstycke var uppdelat i en mängd små tegar. Rättvisaspekten gällde ängen, vilken gav vinterföda åt djuren. Utmarken, där kreaturen betade, var gemensam för byn. Hela denna organisation krävde ett kollektivt tänkande. Ingen kunde ensam bruka sin jordlott, allt arbete var beroende av ett gemensamt planerande.

I detta agrara, kollektiva samhälle var familjen den minsta,

men viktigaste, beståndsdel. Familjen var ett arbetslag bestående av man och kvinna, deras gemensamma barn och föräldrar. Periodvis kunde även några av mannens eller kvinnans syskon finnas i hushållet. På gården fanns också pigor och drängar – unga, ännu ogifta bondedöttrar och söner som under några år innan eget familjebildande arbetade utanför barndomshemmet. Husbonden och hans hustru hade ett omvårdnadsansvar för sitt tjänstefolk, liksom om de egna barnen. De skulle se till såväl den fysiska hälsan som den moraliska.

På detta sätt hade den absoluta huvuddelen av befolkningen levt allt sedan medeltid. Byn var det område inom vars hägnad allt världsligt och andligt utfördes. Och allt gjordes tillsammans, kollektivt.

Innan reformationen, då banden med Rom klipptes och Sverige beslöt sig för att vara ett lutherskt ortodoxt land, hade vi under en period av ungefär 500 år varit katoliker. Mässan och de nästan magiska känslor den väckte, söndagen som helgdag då vila och eftertanke påbjöds, dopet, nattvarden – allt var välbekant och bildade tillsammans det nav runt vilket livet snurrade.

Även om Gustav Vasa redan på riksdagen i Västerås år 1527 hade drivit igenom reformationen, var det inte förrän omkring år 1600 som den lutherska tiden på allvar började i Sverige. Den katolske kung Sigismund hade nu slutgiltigt slagits tillbaka, och några år tidigare hade på Uppsala möte landets kyrkliga och världsliga ledare enats om lutherdomen som den enda rätta läran. Kungens roll som kyrkans beskyddare var också fastslagen.

Hustavlan

– rollfördelning och folkfostran

Den lutherska kyrkan var en enhetskyrka. Begreppet innebar att kyrka och stat var ett och samma. Kungen var Guds ställföreträdare i de världsliga ting, biskopen i de kyrkliga. Att

Martin Luther (1483-1546) initierade den protestantiska reformationen. Ur "Den Nya Swenska Psalmboken framställd uti Förhör till Swensk Psalmhistoria" av Johan Wilhelm Beckman, 1845.

ha rätt tro, det vill säga den lutherskt ortodoxa, och att vara lojal mot sitt land och sin kung var i princip samma sak. För att kunna bygga stormakten Sverige krävdes en total enighet i religion över hela landet. I regeringsformen från 1634 betonas att "... *enighet i religionen och den rätta gudstjänsten är kraftigaste grundvalen till ett lovligt, samdräktigt och varaktigt regemente...*".

En för hela samhället gemensam grundsyn var en förutsättning för en stark stat. Martin Luther hade tänkt på detta. I det avslutande kapitlet i sin Lilla Katekes förklarar han lättförståeligt och kortfattat hur samhället hänger ihop och vilka roller var och en har. Kapitlet heter Hustavlan.

"... så given så kejsaren vad kejsaren tillhör, och Gud vad Gud tillhör" Matt. 22:21

I hustavlan delas samhället upp i tre stånd – läroståndet, överhetsståndet och hushållsståndet.

Läroståndet, eller det kyrkliga ståndet, innefattar prästernas uppgift att lära ut den rätta Gudsläran och att förvalta sakramenten.

I överhetsståndet, eller värboståndet, ska överheten se till att sörja för kyrkan så att den får den självklara plats i samhället som den har rätt till. Överheten ska också övervaka tukt och ordning bland sina undersåtar, det vill säga skapa världsliga lagar och skipa rättvisa.

Hushållsståndet är familjen, den minsta byggstenen i samhällsbyggnaden och samtidigt den viktigaste. I familjen återspeglas hela samhället i stort.

Treståndsläran, så som den beskrivs i Luthers Lilla Kate-

kes, delar upp befolkningen i husbönder och tjänare, i lärare och elever, i överhet och undersåtar. Hela samhället med alla dess individer omfattas. Dessa tankar var lika grundläggande då, som begreppet demokrati är nu.

Hustavlan är uppbyggd på två principer, hierarki och ömsesidigt ansvarstagande. Den som är överordnad i ett stånd är samtidigt underordnad i ett annat. Kungen, som är överordnad alla präster och biskopar i ärenden av världslig natur, förväntas utan protest acceptera prästen som sin lärare i de andliga frågorna.

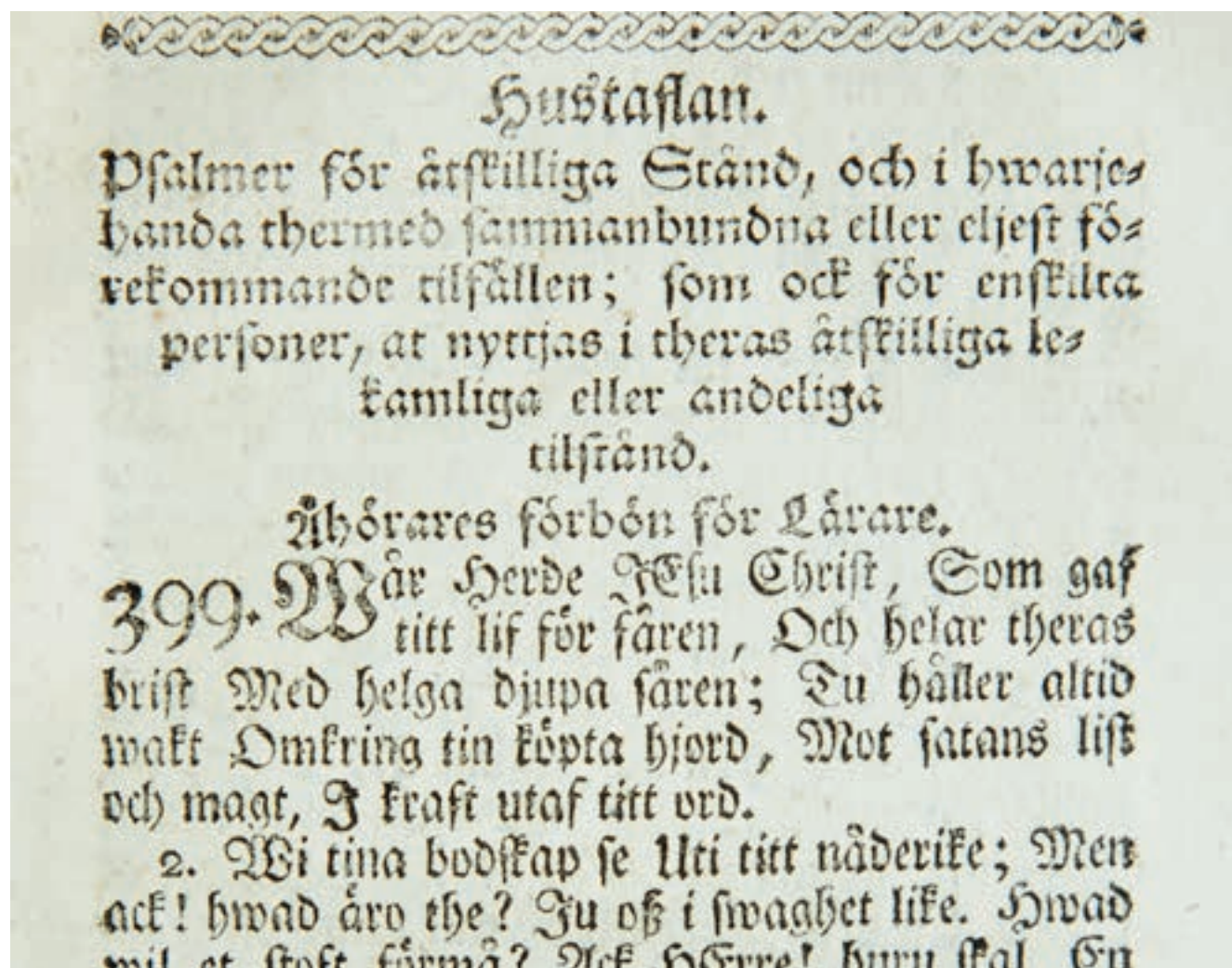
I hushållet är husbonden överordnad. Hans roll är betydelsefull och hans ansvar stort. Kvinnor, undantaget änkor, är alltid underordnade. Detsamma gäller barn, pigor, drängar och övrigt tjänstefolk. Mannen i huset är också lärare i sin familj. I hans skyldigheter ingår att se till att folket i gården har ordentliga kunskaper och förståelse för Guds ord. Genom att hålla andakt såväl morgon som kväll, samt att efter söndagens gudstjänst förhöra sig om att hans folk förstått det prästen pratat om, kan han hålla kunskapsnivån levande. Ansvarer inbegriper också att se till att gårdens folk lever på ett moraliskt oantastligt sätt.

Reglerna i hustavlan genomsyrade hela samhället. Ingen behövde tveka över sin uppgift. Allas roller var givna och behövde därmed inte diskuteras. Det var en utmärkt grund för att det agrara Sverige skulle fungera. I ett samhälle där alla vet sin plats undviks onödiga argumentationer och energin kan istället användas för att få hjulen att snurra.

”När var och en sin syssla sköter, då går det väl, vad än oss möter”. Luthers Lilla Katekes, Hustavla:15

Luthers lilla katekes, med grundläggande kunskap om bland annat Tio Guds Bud, fanns från 1540-talet med i alla svenska psalmböcker. Psalmboken kom, utan egentlig konkurrens, att bli folkboken nummer ett i de svenska hemmen. Vid gudstjänstens predikan i kyrkan, vid de dagliga andaktsstunderna i hemmet, vid prästens återkommande förhör – ständigt präntades hustavlans bibelord in hos folket. Luthers ord lärdes utantill av både ung och gammal. Psalmer sjöngs såväl under andakt som under arbete. Och alla kunde förknippa det som Martin Luther skrivit med den verklighet man levde i. Regelverket var skraddarsytt för det gamla agrarsamhället!

"Hustafan. Psalmer för åtskilliga Stånd, och i hwarjehanda themed sammanbundna eller eljest förekommande tilfällen...". Utdrag ur psalmboken från 1767.

Kyrkan och lagen

Som tidigare nämnts var det i hustavlan stadgat att det var den världsliga maktens uppgift att stifta lagar och att se till att samhällets medborgare levde i ”tukt och ordning”. Även kyrkan hade skyldighet att iaktta sina församlingsbor, så att de förde ett moraliskt korrekt leverne. Som i samhället i övrigt, kom därför även lagstiftningen att leva i symbios med religionen. Luther ägnar fjärde stycket i Hustavlan till att beskriva ”överheten”. Texten avslutas med följande meningar; *”Överheten är en Guds tjänare till ditt bästa. Men gör du det onda skall du frukta, ty överheten bär inte svärdet förgäves. Den är en Guds tjänare, en hämnare som straffar den som gör det onda.”*

(Rom 13: 1-4)

I mitten av 1500-talet sammanställde Olaus Petri de regler som en domare hade att rätta sig efter. Först av allt skulle domaren ”besinna, att han är en Guds befallningsman, och det ämbete han förer, det hörer Gudi till, och icke honom själv...”. Klara besked. Överheten, i detta fall domaren som har att döma de brott som förts inför tinget, är underställd Gud. Brott ska dömas med hänsyn till Guds lag. Vad som är otillåtet och hur detta ska bestraffas bestäms i grunden av Mose lag i Gamla testamentet. Domstolarna, häradsrätterna på landsbygden och rådstugurätterna i städerna, rannsakade och utdömde straff utifrån de världsligt stiftade lagarna. Lagar, vilka alltså byggde på Gamla testamentets texter.

När häradsrätten sagt sitt tog kyrkan över. De människor som begått brott behövde också få Guds förlåtelse. På så sätt kompletterade kyrkan den världsliga rätten. Den som syndat måste inför församlingen bekänna sin synd, ångra sig och få

förlåtelse. Innan detta var gjort kunde brottslingen inte få ta del av nattvarden och han eller hon stod därmed utanför församlingens gemenskap. Enligt den kyrkolag som kom år 1686 skulle det kyrkliga straffet utdömas av den världsliga domstolen. Vissa ärenden kunde också remitteras till stiftets domkapitel för ställningstagande.

Domkapitlet, med sina medeltida anor, var före reformationen den grupp av präster som ansvarade för domkyrkans mässor och för prästutbildningen i stiftet. Vid övergången från katolicism till luthersk tro avskaffades det, för att återinföras då gymnasier på 1600-talet öppnades vid domkyrkorna. Domkapitlet blev stiftets högsta administrativa och rättsliga organ och kallades också konsistorium. Ett av de områden som domkapitlet skulle ta hand om, var frågor rörande äktenskap och samlevnad mellan kvinna och man. När häradsrätten var osäker remitterades ärendet hit. Även sockenprästerna skrev till domkapitlet för råd och konsultation. Konsistoriet, med biskopen som ordförande, diskuterade och resonerade utifrån religionens etik och moral. Fram till år 1748 var de ensamma om rätten att upphäva äktenskap och trolovningar. Formellt fortsatte kravet på domkapitlets godkännande av skilsmässor in på 1900-talet.

Kyrkoplikten, kyrkans straff mot den som syndat mot Guds lag, var från början tänkt som en ritual där individen åter upptogs i församlingen. Syndaren skulle skriftas, det vill säga få förlåtelse. Kyrkoplikten kom dock att uppfattas och utvecklas till ett straff nog så hårt som de böter eller den kroppsaga som häradsrätten utdömt. I ett samhälle där famil-

jen, byn och socknen utgör individens hela existensgrund och där gemenskapen inför Gud är den stora sammanhållande länken, är det oerhört svårt att tvingas stå utanför. Att inte få vara med. Att förbjudas ta del av "Hans Heliga Nattvard" är det mest konkreta beviset på utanförskapet.

Fram till mitten av 1700-talet var kyrkoplikten offentlig. Syndaren var dömd att "*stå uppenbar skrift*". Under hela högmässan fick då mannen eller, vilket var nog så vanligt, kvinnan stå längst bak i kyrkorummet på en för ändamålet anpassad plats, pliktpallen. Då det blev dags för den offentliga bikten kallades hon fram till prästen. Vandringen förbi alla bänkraderna fram till altaret var säkerligen mycket lång. Den uppenbara skriften kom så småningom att ändras till "hemlig skrift", också kallad "enskild skrift". Syndabekännelsen och förlåtelsen ägde då istället rum före gudstjänsten inne i sakristian. Endast prästen och några vittnen fanns närvarande. Hur pass hemlig den egentligen var kan dock diskuteras. Efter förlåtelsen fick syndaren inför sittande församling, gå ut ur sakristian och in i kyrkorummet. Det var knappast någon som kunde hysa tvivel om vad som föregåtts.

De brott som straffades med kyrkoplikt var först och främst de som bröt mot sjätte budet. Sexuella relationer, eller "köttslig beblandelse" som det ibland kallas, utanför äktenskapet var en stor synd. Det gällde såväl för ogifta män och kvinnor som för gifta. Som tidigare beskrivits var nationens viktigaste beståndsdel hushållsståndet, familjen. Hela det agrara samhället byggde på äktenskapet mellan två parter, vilka tillsammans bildade grunden för ett arbetslag. Att ha

ett utomäktenskapligt förhållande var därför inte bara ett hot mot ett tidigare ingånget äktenskap. Det var ett hot mot hela samhället. Därför var också straffskalan dryg.

Sexuella relationer mellan två personer som inte var gifta med varandra, delades in i tre grupper; lönskaläge eller lägersmål, enkelt hor samt dubbelt hor. Vid lönskaläge var både mannen och kvinnan ogifta. Enkelt hor kallades det brott där den ene parten var gift, dubbelt hor då båda var gifta. Straffskalan bestämdes av hur allvarigt brottet ansågs. Självklart var det mycket värre om båda var gifta på var sitt håll, än om det var två ogifta ungdomar. Bestämde sig det ogifta paret för att ingå äktenskap, kom saken i ett helt annat läge. Påföljden blev lindrigare eftersom brottet då istället bara var "otidigt sängalag".

En förstagångsförbrytare straffades lindrigare än den som stod åklagad för samma brott för andra eller tredje gången. För de som blev dömda för dubbelt hor var straffet döden. Även om domen i praktiken sällan utfördes utan oftast lindrades av hovrätten, säger den en hel del om hur samhället såg på utomäktenskapliga relationer.

När den världsliga rätten rannsakat förbrytarna och de där fått sitt straff, återstod det för kyrkan att dela ut sitt. I en kyrkobok från Ljuder har prästen för år 1747 antecknat att drängen Jacob Gummesson från Vida Lillegård den 18 oktober skriftades i sakristian "*för begångit lägersmåhl med Enckan Elin Swensdotter ibm, efter Tings Rättens dom af d 15 oct. 1747*". Några söndagar senare, den 8 november, kan vi läsa att "*quinfolket Elin Swensdr i Hvide Lilleg.*" skriftades för samma

De årligt utgivna böckerna av Svensk Författningssamling.

brott. I denna text framträder tydligt ytterligare ett av samhälls- och kyrkans straff. Elin tituleras *"kvinnfolket"*. I en värld där sedlighet och moral var grunden för en persons anseende, var det en stor skam att offentligt få ett sådant epiteta.

Oavsett det hårda straff som kvinnan, och i vissa fall mannen, fick av kyrkan kunde inte prästen vägra att döpa det barn som blivit frukten av en otillåten förbindelse. Alla människor omfattades av dopet – oäkta eller ej. Två månader innan Elin inför präst och vittnen bekänner sin synd, har hon fött en liten pojke. Prästen skriver i dopboken att *"enkan qwinfolket Elin Swensdotter"* den 3 september har fött *"ett oäckta piltebarn, döptes d: 13"*. Pojken kallades för Jacob. Sist i dopnotisen står antecknat att *"barnets fader föregafs, des tienstedräng Jacob Gummesson"*. De "oäkta barnen" har prästen antecknat för sig, åtskilda från de barn som fötts inom äktenskapet.

Även andra brott krävde Guds förlåtelse. Stöld, eller som det kallades, tjuveri var ett av dem. Det fanns också brott som, trots att de inte togs upp av häradsrätten, behövde straffas. Kyrkans roll som folkfostrare var viktig. Alla visste att man kunde luta sig mot Gud för att få tröst och trygghet. Alla visste också att Gud var rättvis och krävde att man levde ett rättfärdigt liv i enlighet med hans tio budord. Den som däremot bröt mot Guds lag och levde ett osedligt liv skulle straffas. Gud krävde det. Skedde inte det, kunde en enskild person dra Guds straff på hela samhället. Herren kunde varna folket genom naturfenomen som kometer och jordbävningar. Blev det trots detta ingen bättring fanns tre stora straff som Gud

kunde skicka på folket; hungersnöd, pest och krig.

Lindrigare förseelser kunde kyrkan straffa själva. De som stört gudstjänsten genom fylleri och oväsen, genom att låta sina hundar springa lösa inne i kyrkan eller genom att röka, spotta eller kasta saker från läktaren, kunde få känna på stockstraffet. Detsamma gällde de som inte iakttagit söndagen som vilodag eller på något annat sätt uppträtt oanständigt. Placerad utanför kyrkporten fanns den, skamstocken. Inför söndagens gudstjänst låstes den skyldige fast. Grannar och övriga sockenbor passerade på sin väg in i kyrkan. Betittad, begäpad och fylld av skam fick syndaren ta emot sitt straff och ångra sina osedliga gärningar. Med 1686 års kyrkolag begränsades kyrkans rätt att utdöma straff för såväl grova som lindrigare brott.

De stränga och skamfyllda kyrkostraffen var en del av det gammallutheranska kyrkolivet. En annan var den nitiska folkfostran som prästen, biskopen och domkapitlet bedrev runt om i bygderna.

Prästen – bonde med känsla för latin

Sverige delades av kyrkan in i ett antal stift, vilka leddes av var sin biskop. Varje stift bestod i sin tur av ett varierande antal socknar. Idag använder vi ordet församling för att beskriva samma område. Ibland var flera socknar sammanslagna i ett gemensamt pastorat bestående av en moderförsamling och en eller flera annexförsamlingar. Varje socken hade sin präst. I moderförsamlingen bodde kyrkoherden och i annexförsamlingen komministern, kyrkoherdens medhjälpare. Sedan slutet av 1600-talet var Ljuder annexförsamling till Långasjö.

Rätten att tillsätta en kyrkoherdetjänst var olika i olika typer av församlingar. I de regala församlingarna hade kungen utnämningsrätt. I de patronella hade en lokal adelsman rätt att föreslå biskopen vem han ville ha till präst. Den tredje och vanligaste var den konsistoriala församlingen. I dessa var det domkapitlet som utsåg kyrkoherde och församlingen fick komma med förslag på vem de ville ha.

Kyrkoherden avlönades av sin socken genom det så kallade tiondet. Alla bönderna var skyldiga att ge en tiondel av sin produktion till kyrkan. Tiondet delades upp i olika lotter – en tredjedel gick till sockenprästen och resten fördelades mellan biskopen, sockenkyrkan och ”de fattiga”. Så hade det varit sedan 1100-talet. Tiondelen bestod dels av säd och dels av ”kvickt”, det vill säga djur. Då reformationen genomdrevs

år 1527, beslutades att prästens lott kvarstod som tidigare, medan den resterande delen av tiondet fortsättningsvis skulle gå till kronan. Tiondet samlades och förvarades i en så kallad tiondebod, vilken låg intill prästgården.

Förutom tiondet hade prästen som lön även ett boställe med tillhörande jordbruk. Prästgården tillhörde församlingen men nyttjades och brukades av prästen så länge han innehade sin tjänst i socknen. Församlingens medlemmar hade skyldighet att underhålla prästens bostad samt de hus som han enligt lag hade rätt till. Däribland ingick lada, ladugård och tiondebod. Såväl reparationer och tillbyggnader som eventuella nybyggnationer bekostades alltså av sockenborna.

År 1910 ändrades prästernas löneförhållanden. Från och med nu skulle prästen ha kontant lön samt tjänstebostad med trädgård och uthus. Jordbruket, som tidigare varit en del av prästens ersättning, arrenderades ut. Ibland övertogs prästgårdens gamla mangårdsbyggnad av arrendatorn och ett nytt hus byggdes åt kyrkoherden. Ibland var fallet det omvända. I Ljuder hade prästgårdens jordbruk redan från mitten av 1800-talet brukats av en arrendator vars bostad låg jämte prästens. År 1928 byggdes nytt gårdscentra för prästgårdens brukare mitt emot de södra kyrkstallarna. Den gamla arrendatorsbostaden flyttades till hembygdsparken.

Oftast finner vi prästgården relativt nära kyrkan, ibland ligger den alldeles intill. När Ljuders socknen under 1840-talets första år lät bygga ny prästgård, flyttade man dess placering till ett helt nytt läge. Tidigare låg den strax öster om den dåvarande kyrkan. Bostaden, som idag ligger strax sydväst om kyrkan, bestod från början endast av en våning. I samband med att socknens status som annex till Långasjö försvann 1921, gjordes stora förändringar av fastigheten. Huset byggdes på med en våning och för att kunna nyttja denna nya boyta fullt ut, fick huset ett mansardtak, valmade gavelspetsar och takkupor. På köpet fick man ett något mer ståndaktigt utseende.

Prästen var ledare och fader för sina församlingsbor. Samtidigt var han en av dem. Eftersom han också hade en gård att sköta, delade han deras oro för torka, regn och stormar. Liksom dem hade han också får som skulle lamma och kor som skulle mjölkas. Även om han själv inte personligen deltog på samma sätt i sitt jordbruk som bonden, kände han dess villkor. Prästen var en person som kunde prata med bönder på bönders vis, och med de lärde på latin.

Reformationen förändrade livet radikalt både i kyrkan och i prästgården. Lika stor blev förändringen för prästen. Han fick fortfarande sitt tionde av socknen. Han var fortfarande en bonde. Men i och med att han inte längre företrädde den katolska läran fanns inte kravet på ett liv i celibat.

Prästen hade nu frihet att gifta sig och bilda familj. Det nära på krävdes att det skulle finnas en prästhustru i socknen. Kyrkoherden och hans familj var många gånger förebilder i församlingen genom sitt lite förfinade sätt att leva och genom sina bokliga kunskaper. Prästfrun var ofta den som klädde bruden. Till prästfrun kom man även med olika vardagliga bekymmer. Vanligtvis fanns det också i prästgården ett litet apotek med olika medikamenter för diverse åkommor.

När en kyrkoherde dog och hans tjänst på så vis blev ledig, ställdes ofta kravet på att den nye prästen skulle "konservera" prästhemmet. Det fanns en änka och ett antal barn i prästgården som hade förlorat sin man och far. Genom att den tillträdande kyrkoherden gifte sig, antingen med änkan eller med en giftasmogen dotter, kunde den gamla prästens familj bli försörjd och bo kvar i gården. På så vis fick man också en kontinuitet, i den för bygden så centrala prästgården.

De allra flesta präster hade vuxit upp i bonde- eller prästfamiljer. Med tiden kom den senare delen att överväga allt mer. Även prästhustrun hade ofta en far som var präst. Släktbanden mellan stiftets olika kyrkoherdefamiljer var starka. Nästan varannan präst och lika många prästhustrur hade vuxit upp på en prästgård. Bruket att konservera änkan förstärkte detta ytterligare. I vissa socknar kom på så vis samma släkt att inneha kyrkoherdetjänsten under mycket lång tid.

När nytt bostadshus byggdes för prästgårdens arrendator flyttades
den gamla arrendatorsbostaden till hembydsparken.

Ljuders prästgård uppfördes under 1840-talet, ungefär samtidigt som socknens nya kyrka. I början av 1920-talet byggdes huset på med en övervåning.

Husförhöret och bokföringen

I den lutherska tron stod Ordet i centrum. Präster och biskopar hade som uppgift att föra ut Ordet till folket. Och folket hade till uppgift att lyssna. Allt enligt Hustavlan. Men för att kunna leva ett liv efter Guds regler räckte det inte att lyssna. Man måste också förstå. Under slutet av 1500-talet och vidare in på 1600-talet diskuterade prästerna hur detta skulle gå till. Folket behövde undervisning och prästerna behövde lära känna sina sockenbor. De behövde se hur folket levde i sina hem. Först då kunde fel påtalas och rättas till.

Kyrkoherden började göra hembesök. Till att börja med var anledningen själasörjande, men relativt snart kom besöken allt mer att få karaktären av kunskapsförhör. När dessa besök i gårdarna startade, berodde på vilket stift socknen låg i. Olika biskopar ansåg det olika angeläget. Med 1686 års kyrkolag blev husförhören sanktionerade och på 1720-talet lagstadgade.

Luthers lilla katekes utgjorde grunden för folkundervisningen. Med en tydlig och lättförståelig pedagogik, utgående från frågor och svar, lärde sig folket förstå Guds ord och lag. Tio Guds bud, Trosbekännelsen, Fader Vår, dopet, nattvarden, husfaderns skyldighet att hålla morgon- och aftonbön och slutligen hustavlan – allt presenterades i tur och ordning.

Katekesundervisningen och katekesförhören kom att bli några av de viktigaste uppgifterna för kyrkoherden. Genom undervisningen gavs sockenborna möjlighet att lära sig den enda, rätta och sanna läran. Genom förhören, visitationerna, upprätthölls kunskapsnivån. Förståelsen för Ordet kontrollerades inte bara vid husförhören, utan även vid andra tillfällen

som inför nattvardsgång och vid lysning inför äktenskap.

I enlighet med Hustavlan hade husbonden ansvar för kunskaperna hos sin familj och alla som ingick i hans hushåll. På samma sätt hade hantverkaren ansvar för sin familj, sina gesäller och lärlingar. Med tiden blev husförhören så självklara att de kom att ingå i tidens rytm. Socknen delades in i olika förhørsrotar, bestående av ett antal gårdar eller en by. Kyrkoherdebesöket blev också ett tillfälle för fest och samvaro. Ibland, vilket också tidvis oroade prästeståndet, var det kanske för mycket fest och överdåd. Fram till år 1888 var husförhören obligatoriska, men de fortsatte att hållas ytterligare ett antal år.

1686 års kyrkolag stadgade också att prästen skulle föra bok över sina församlingsmedlemmar. Han skulle anteckna alla dop, begravningar, trolovningar och giftermål som ägde rum inom socknen. Dessutom skulle kyrkoherden vid de årliga husförhören föra längder över alla personer som ingick i hushållen, deras flyttningar och inte minst, deras kristendomskunskaper. Precis som med hembesöken hade arbetet redan påbörjats i vissa stift. Främst hade det då handlat om att anteckna vilka som deltagit i nattvarden, kommunionen. Alla var enligt lag skyldiga att delta i Hans Heliga Nattvard minst en gång per år. Nattvardsgången låg till grund för en persons samhälleliga förtroende. Eftersom hela samhället genomsyrrades av Guds ord, sågs det kyrkliga livet som en del av det borgerliga.

Dessa böcker, som varje kyrkoherde var ålagd att föra för sin socken, kom att bilda grunden till vår svenska folk-

bokföring. En av de äldsta i världen. Här finns våra förfäder noterade. Här kan vi se när de var födda och vilka deras föräldrar var, när de gifte sig och med vem. Vi kan följa deras flyttningar och se var de bodde. Olika händelser skrevs ner i olika böcker. Husförhörlängder, födelseböcker, dödböcker, flyttningslängder – listan kan göras lång. Då husförhören runt sekelskiftet 1900 försvann, fortsatte dock prästen att föra bok över sina församlingsmedlemmar. Som tidigare skrev han in dem familj för familj, men anteckningarna om kristendomskunskaper togs nu bort. Längderna, som alltså avlöser husförhörlängderna, kallas för församlingsböcker. Fram till den 1 juni 1991 var folkbokföringen en uppgift för kyrkan. Idag hanteras detta av Skatteverket.

Kyrkoherdarnas förmåga att i bokform ha kontroll över hela Sveriges befolkning kom att nyttjas till flera ändamål. Ett av dem var befolkningsstatistiska uppgifter. Enligt tidens ideologi var en stor befolkning grunden för en stark nation. Det stora Nordiska kriget hade under 1700-talets första två decennier både decimerat och utarmat befolkningen. Pestens härjningar på 1710-talet hade krävt mängder av människoliv. Sjukdomar som smittkoppor och tuberkulos tärde hårt på befolkningsantalet. Efter många års diskussioner bildades 1749 Tabellverket. Kyrkoherden i varje socken fick till uppgift att i tabellform fylla i diverse upplysningar rörande invånarna i sin församling. Antal kvinnor respektive män, deras åldersfördelning samt ståndstillhörighet, antal födda barn, antal döda och dödsorsakerna är några av de uppgifter som kan utläsas.

Försättsbladet till Ljuders husförhørs-
längd för åren 1791-96.

FÖRHÖRS-och COMMUNION-BOK

För

Ljuders — FÖRSAMLING.

År 1791 Sc:

1796 Sc:

I Ljuder kan vi se att det år 1780 levde 1097 personer jämfört med 75 år senare, då befolkningen var 1920 stycken. Antal män och kvinnor är relativt jämnt fördelade både 1780 och 1855. Vid det tidigare året hade 41 barn fötts, varav fyra utom äktenskapet. År 1855 föddes totalt 79 barn, varav fyra "oäkta". I församlingen hade 29 respektive 43 personer dött. År 1780 var 12 stycken av dessa barn under 10 år, 1855 var samma siffra 21 stycken. Drygt hälften av kvinnorna var mellan 25 och 35 år när de födde barn. De olika rubrikerna i tabellen ändras under årens lopp och alltfler underavdelningar tillkommer ju längre fram i tiden vi kommer. Genom statistiken kan vi också se hur "ståndindelningen" sett ut i socknen. År 1780 anges det i Ljuder finnas av manskön; 1 präst, 1 adlig person, 1 ståndsperson ej adlig, 134 bönder, 5 torpare, 7 backstugusittare och 7 äldre inhyses. Förflyttar vi oss fram till år 1855 är motsvarande siffror; 2 präster varav en änkeman, 4 adliga, 5 ståndspersoner ej adliga, 167 bönder varav 9 är arrendatorer, 30 torpare, 52 backstuguhjon och 39 äldre på undantag. 1855 års statistik talar också om att det inom socknen inte bor några "utlänningar" eller "mosaiske trosbekännare".

De framtagna uppgifterna var från början statshemligheter och fick inte publiceras i allmänna skrifter. Uppgifterna utgjorde ju grund för hur statsmakten skulle få befolkningen, och därmed Sverige, att växa. Från början skulle tabellerna fyllas i varje år. Prästerna opponerade sig. Deras arbetsbörda var tung som den var. Så småningom kom rapportering att ske vart femte år.

Ett statligt verk inrättades, Tabellkommissionen, som sammanställde uppgifterna, bearbetade dem vetenskapligt och skrev rapporter. I och med bildandet av detta verk fick Sverige, tidigare än något annat land, en särskild statistikmyndighet. Arbetet pågår fortfarande, idag känner vi det under namnet Statistiska Centralbyrån.

Trots alla pålagor från statsmakten om uppgifter som skulle skrivas ner, var kyrkoherdens allra främsta arbetsuppgift att undervisa och förklara Guds ord för befolkningen. Undervisningen bedrevs hela tiden och överallt. I hemmet av husbonden, i kyrkan och vid husförhören av prästen. Luthers lilla katekes fanns alltid med.

Kyrkan mitt i byn

Kyrkan utgjorde socknens självklara centrum. Kyrkoherden var sina församlingsmedlemmars lärare. Hans roll i församlingen blev många gånger som en fader för sina barn. Han blev motsvarigheten till husbonden i familjen. I kyrkan fick man ta del av Ordet. I kyrkan upplevde man såväl de stora milstolparna i livet som de, varje söndag återkommande gudstjänsterna. Kyrkan, Gud och prästen fanns hela tiden i människornas liv. Kyrkolagen från år 1686 angav noggrant hur allt skulle ske.

Söndagen var gudstjänst dag och vilodag. Inget mer än det absolut nödvändigaste fick göras. Självklart måste man se till sina djur, sköta om sina barn och ordna med mat på bordet. Men därmed fick det var nog. Handel, jakt och fiske var förbjudet att utföra under söndagen. Resande fick inte företas förrän efter gudstjänsttid. Öl- och brännvinskrogar höll stängt från lördag kväll till söndag kväll. Söndagen skulle ägnas åt eftertanke, bön och tacksägelse. Den som inte rättade sig efter reglerna kunde dömas för sabbatsbrott. Alla, utom de som var absolut tvungna att vara hemma, mötte upp i kyrkan. De kom från socknens alla hörn för att höra prästens predikan och för att vara med i de kyrkliga, välkända ritualerna.

Vid gudstjänsten fick man också ta del av världsliga nyheter, både ute på kyrkbacken och inne i kyrkan.

När predikan var avslutad blev prästen kvar i predikstolen, för att därifrån läsa upp det som överheten ville att allmogen skulle ta del av. Det var nya lagar och förordningar, skrivelser och påbud från landshövdingen i länet och domslut från häradsrätten. Det var skrivna lovsånger och hymner över viktiga

Från predikstolen lästes inte enbart Guds ord. Härifrån fick församlingsmedlemmarna även del av världsliga nyheter och påbud. Predikstolen i Ljude kyrka.

Ljuders gamla träkyrka revs på 1840-talet, men finns bevarad på denna målning som hänger inne i den nya kyrkan.

händelser. Det var nyheter från världen utanför socknen. Även undersåtarna kunde få viktiga budskap upplästa. Det kunde vara att en häst hade påträffats och tagits om hand, eller att gemensamt stängslingsarbete behövde påbörjas runt utmarken. Först i mitten av 1800-talet flyttades uppläsningen av de världsliga kungörelserna till efter gudstjänstens slut.

En del av dessa nyheter och påbud skrevs ned av prästen och fördes in i församlingens kyrkböcker. Vid en genomgång av de böcker som prästen i Ljude fört, hittar vi några av de skrivelser som lästes upp från kyrkans predikstol. Så kunde exempelvis allmogen på våren 1792 från sina bänkplatser i Ljuders gamla träkyrka, ta del av hur Gustav III efter skotten på maskeradbalen genomlider sina sista timmar i livet. Deras egen biskop, Olof Wallqvist, hade skrivit en officiell berättelse om hur han som hovpredikant förberedde konungen för döden.

Fjorton år tidigare hade ett påbud utgått till alla Sveriges socknar. Drottningen, den danskfödda prinsessan Sofia Mag-

dalena, var äntligen havande. Efter arton års äktenskap fanns det nu hopp om en tronarvinge till Gustav III. Från rikets alla predikstolar skulle en tacksägelsebön läsas upp. Även denna har komministern i Ljude skrivit ner; "Bönen, som alment uppå alla Predikstolar uti Sveriges Rike och thess underliggande Provincer kommer at upläsas under Hennes Kongl: Majjts Drottningens nu varande med Lifsfrugt välsignade tilstånd". En anteckning finns bifogad om att denna bön första gången lästes upp i Ljuders kyrka den 26 juli 1778. Fyra månader senare föddes barnet, sonen Gustav Adolf. Landet hade fått en kronprins.

I september 1874 kungjordes i Ljuders kyrka, att syn skulle komma att ske den 12 oktober på de ägor där järnvägen Karlskrona – Växjö dragits. Alla som inte hade träffat skriftlig överenskommelse om ersättning för upplåtelse av mark samt de som ansåg sig ha lidit skada, skulle infinna sig. Förrättningen skulle komma att börja klockan 9 hos Samuel Gunnarsson i Ålebäcksås *"samt sedermera oafbrutet fortgå"*.

Av detta förstår vi att nya tider hade kommit till socknen. I Skruv byggdes en tågstation och i Ålebäcksås en banvaktsstuga. I juni året därpå invigdes järnvägen mellan Karlskrona och Växjö.

Inne i kyrkan hade alla sina givna platser enligt de bänklängder som upprättades. Självklart var platserna längst fram mot altaret de finaste och mest eftertraktade. Även här, inne i kyrkorummet, möts vi av hustavlans regler. De främsta bänkarna var avsedda för socknens herrskapsfolk. De bakersta för torpare, soldater och inhysefolk. Männen satt till höger, kvinnorna till vänster. I stormaktstidens 1600-talskyrka var platserna mestadels fördelade efter storleken på gården. Under 1700-talet blev det allt vanligare att lotten fick avgöra vilken bänk gården skulle ha. Varje år, vid ett bestämt datum, bytte man sedan bänk genom att flytta fram en bänkrad. Vid denna lottning var bänkarna längst fram och längst bak i kyrkan undantagna.

Utdrag ur Kyrkohandboken från 1811.

I en kyrkobok från Långasjö, som var moderförsamling till Ljuder, finns nedskrivet den bänklängd som församlingens medlemmar antog den 30 oktober 1791.

Uppdelningen av bänkarna hade, enligt noteringen, gjorts genom "frivillig lottning". Första bänken mitt för stora kyrkodörren var på kvinnosidan avsedd för prästgårdens kvinnor, manssidan för klockaren. På andra raden var det meningen att gravida hustrur samt kyrkogångshustrur skulle sitta.

Kyrkogång, eller som det också kallades kyrktagning, var en ceremoni då nyförlösta kvinnor återupptogs i församlingen. Riten hade sitt ursprung i Gamla testamentet. Kvinnan ansågs efter förlossningen vara oren och skulle stå utanför kyrkolivet i 40 dagar. Efter reformationen fanns inte något egentligt förbud för kvinnan att bevista gudstjänsterna, men i praktiken levde den gamla föreställningen kvar. Modern var därmed aldrig med då hennes barn döptes i kyrkan. Kyrktagningen sågs som en tacksägelse för att ett barn fötts och för att modern mätte väl. I samband med detta skänktes den nyblivne fadern ofta en peng till kyrkan. Seden med kyrktagning fanns kvar in på 1900-talet.

Om vi återgår till bänklängden för Långasjö, så skulle det på andra bänkraden också finnas plats för hustrurna till socknens tre nämndemän. Följande två rader upptogs av traktens herrskapsfolk och därefter följde gårdarna i tur och ordning. Ryttare och soldater fick rum uppe på läktarna och deras hustrur, tillsammans med inhysefolk och fattighjon, tilldelades de tre bänkarna under läktarna. Återstod tre små bänkar bakom läktartrappan där resterande inhysefolk och torpare fick sitta.

Tydligt är att social status, inflytande och makt markerades

genom ”rätt” placering i kyrkan. Inte sällan uppstod tvister för att någon kände sig orättvist behandlad. Ibland fick härads- eller rådstugurätten ta hand om frågan. Ofta lät församlingen stadfästa bänkfördelningen i häradsrätten för att på så sätt ge den mer tyngd. Så hade man även gjort med ovanstående bänklängd i Långasjö. Den 6 november 1793 hade den blivit stadfäst av Konga häradsrätt, och knappt ett år senare godkänd av självaste biskopen då han besökte socknen.

Hustavlans indelning med de tre stånden följde med in i döden. Liksom bänkraden inne i kyrkan, markerade gravens placering social status och tillhörighet. Finast var det att bli begravd inne i kyrkan. Den som var tillräckligt betydelsefull och som kunde skänka pengar eller värdefulla gåvor till kyrkan, kunde få en grav i långhuset. Platsen under korgolvet däremot var i princip alltid förbehållen adel och präster. För dessa båda grupper sattes ofta minnestavlor, så kallade epitafier, upp på väggarna. Epitafiet är rikt dekorerat, har vanligtvis en målning av den döde och hans familj samt en text som i ord beskriver den avlidnes liv. Inne i kyrkan hängdes också den lokale adelsmannens vapensköld upp. Traditionen med gravar inomhus medförde problem. Speciellt under de varma sommarmånaderna var liklukten mycket stark. Efter flera års klagomål, främst från prästerna, förbjöds dessa begravningar år 1815.

På kyrkogården fanns de mest prestigefyllda platserna i närheten av koret, eller åtminstone så nära kyrkväggarna som möjligt. Längst bort vid muren lades de fattiga, de som saknade såväl gård som inflytande. Dessa personer kunde också begravas på den norra sidan om kyrkan, i mörkret dit uppståndelsens sol aldrig skulle nå. Här fick även självspil-

Den norra sidan av kyrkogården låg i ständig skugga. Hit skulle aldrig uppståndelsens sol nå. Foto från Ljuders kyrkogård.

lingarna, de som tagit sitt eget liv, vila. Förutom dessa gravar, placerade efter social tillhörighet, var kyrkogården uppdelad så att varje gård hade sin egen reserverade plats. Sålades gården följde gravrätten med. Familjegravar blev inte vanliga förrän under 1800-talets senare del.

Gravplatserna närmast koret ansågs som de mest prestigefyllda. Foto från Ljuders kyrkogård.

Sockenstämma och sockenstuga

Kyrka och stat var ett. På samma sätt förhöll det sig i socknen. I det lokala beslutsorganet, sockenstämman, var prästen därför självskriven ordförande. Sockenstämmor nämns redan i medeltidens landskapslagar. Trots att de funnits under så lång tid, eller kanske på grund av det, fanns inget egentligt regelverk för dess utformning. När prästernas privilegier presenteras i mitten av 1600-talet, sägs att stämmorna ska diskutera frågor som rör kyrkans ekonomi och de kyrkliga byggnaderna samt prästgården. Ytterligare en viktig fråga låg på sockenstämmans bord, nämligen den om kyrkotukt. Den som uppträtt på ett osedligt sätt skulle få sitt skamstraff. När kyrkolagen kom 1686 var dock de rättsliga uppgifterna övertagna av världsliga domstolar.

Förutom de kyrkliga byggnadernas omvårdnadsbehov, hade sockenstämman att utse vem eller vilka som skulle inneha vissa ansvarsområden inom socknen. Man skulle välja kyrkvärdar och sexmän. Båda sysslorna var förtroendeuppdrag, kyrkvärdarna för att hjälpa till vid gudstjänsten och sexmännen för att vara moralens väktare ute i bygden. Klockare skulle utses liksom olika sockenhantverkare, som till exempel skräddare och skomakare.

På sockenstämman blev det tydligt att kyrkoherden hade dubbla roller i församlingen. När statsmaktens förordningar skulle realiseras på lokalnivå, förväntade sig statsmakten att dess tjänsteman, det vill säga prästen, skulle gå deras ärenden. Kyrkoherden däremot kände sin bygd och dess invånare och förstod dem, deras villkor och därmed deras vilja. Allt eftersom samhället blev mer komplext fick sockenstämman allt

I Ljuders sockenstuga fanns på ovanvåningen rum för skola och lärarbostad. På bottenvåningen hölls sammanträden och under en period fanns också den lokala sparbanks här.

fler uppgifter. Framför allt kom frågor om undervisning och fattigvård att ta större utrymme.

Sockenstämma hölls en eller ett par gånger om året efter påbud från kyrkoherden. Rättigheten och skyldigheten att vara med och påverka gällde dock inte alla. Det var i princip bara de som ägde jord som hade rösträtt. Prästen kunde också kalla till en extra stämma om så behövdes. Det gjorde kyrkoherden över Långsjö och Ljuder i slutet av maj år 1838. På stämman i Ljuder höll komminister Håkan Sjöström i ordförandeklubban, och det är också han som i protokollet efteråt berättar vad som sades på mötet.

Den 3 juni 1838 hålls sockenstämma med ”Ljuders hedervärda Församling”. Anledningen till detta är att biskopen i Växjö, Esaias Tegnér, ett par månader tidigare hade sänt ut ett brev till samtliga präster i stiftet. Den 18:e februari hade nästan halva Växjö stad brunnit ner, residenset och 59 gårdar hade förstörts och 720 personer saknade tak över huvudet. Tegnér vädjade till stiftets socknar att bidra till den nödhjälpsinsamling som startats. Sjöström skriver i sitt protokoll att ”en stor myckenhet af Socknens invånare” hade infunnit sig i sockenhuset. Han frågar församlingen på vilket sätt de kan bidra till ”de brandskadades hjälp och tröst”. Reaktionen han får gör honom förfärad. Sjöström beskriver diskussionen som närmast kaotisk. Några vill skänka en riksdaler per hel gård, några tycker det är bättre att ge efter var och ens förmåga och några vill inte ge något alls. ”Oenigheten blef sluteligen så häftig och ordväxlingen så högröstad, att det tycktes som en del av Ljuderboarne hade förgätit sin vanliga anständighet.

Här kunde således intet lagenligt beslut fattas.” Om, eller hur, komminister Håkan Sjöström lyckades lugna sina sockenbor vet vi inte. Men att han är bedrövad när han avslutar sitt protokoll framgår tydligt. ”Hedren eller vanäran att hafva segrat måste således tillfalla de motstridige, och Socknestämman upplöses med oförrättadt ärende, tilldess de fleste, om icke alla församlingens röstägande invånare bättre besinna sig, och fatta mod att, af Christeligt medlidande mot den nödställda nästan, lägga en skärf i offerkistan.”

Anledningen till sockenbornas upprördhet kan vi bara spekulera i. Det var dåliga tider, folk var fattiga och det var förmodligen inte många som hade några pengar att skänka.

Sockenstämman hölls inne i sockenstugan. Redan under medeltiden kan speciella hus för socknens gemensamma angelägenheter ha funnits, men det är under 1600- och 1700-talen som de blir mer vanliga. Ansvar för byggandet och underhållet av sockenstugan vilade på församlingens medlemmar. Samma gemensamma ansvar gällde alltså för detta hus, som för kyrka och prästgård. Lagen från år 1734 säger att sockenstuga bör finnas, men om så inte är fallet ska stämman hållas ”där det förut varit vanligt”. Den platsen var vanligtvis på kyrkbacken eller inne i kyrkans sakristia. På många orter blev sockenstugan en byggnad som kunde användas för flera olika ändamål. Inte sällan fanns här även skolsal, lärarbostad eller bostad för klockaren. I Ljuder ligger sockenstugan mitt emot kyrkans ingång. Huset är byggt år 1850. På övre våningen fanns fram till början av 1900-talet skola och bostad för läraren. På bottenplan fanns plats för

sammanträden och under en period fanns också Ljuders Sockens Sparbank här. Många sockenstugor är idag församlingshem rymmande kök och samlingssal. Så är fallet även i Ljuder. Dessutom finns här idag ett "Amerikarum" med utställningar om emigrationen.

År 1862 kom kommunalförordningen. En ny och helt annorlunda indelning av såväl landsbygd som stad tog form. Socknen ersattes av kommunen, en borgerlig och en kyrklig. Var och en fick sin styrelse och sina ansvarsområden. Prästen var inte längre den självklare ledaren i socknens alla frågor. I och med reformen avskaffades sockenstämman. Istället blev det kommunalstämman som tog hand om de borgerliga frågorna och kyrkostämman de kyrkliga. En helt ny tid hade inletts.

Läsundervisningen

Förståelse för Guds Ord var grunden för att kunna leva ett kristligt liv. För att förstå behövde folket kunskap. Prästens undervisning var en del av detta kunskapsinhämtande. Egen läsning i psalmboken en annan. I kyrkolagen från 1686 står uttryckligen att kyrkoherden ”skall låta sig angeläget wara, att Ungdomen i hans Sochn läser i Book och förstår sina Christendomsstycken”. Läskunnighet hos befolkningen underlättade i allra högsta grad prästens arbete vid förhören inför nattvardsgång och vigsel.

Att lära barnen att läsa var alltså enligt lag kyrkans uppgift. Ofta fick klockaren i uppdrag att undervisa barnen, men ytterst vilade dock ansvaret på hemmet. I enlighet med Luthers hustavla var varje husbonde ansvarig för alla medlemmarna i sitt hushåll, såväl de egna barnen som tjänstefolket. Vid de årliga husförhören kontrollerade prästen var och ens läskunnighet och noterade det i husförhörlängden. Det var en skam att inte klara kunskapsnivån. I undervisningen var det just läsningen som var det viktiga. Att kunna skriva var av underordnad betydelse.

I ett sockenstämmoprotokoll från Ljuder den 31 januari 1725 står under paragraf sju; *”Förmantes alla Föräldrar och andra som wederbör, at wara sorgfälliga wid at låta lära sina Barn och underhafwande at läsa i bok och sina christendoms stycken, ther wid Kongl. Förordningen af åhr 1723 uplästes.”*. Prästen påminner här alla föräldrar och andra berörda att lära barnen och sitt tjänstefolk att läsa i bok, samt att undervisa dem i kristendomskunskap.

Under 1700-talet engagerade sig många präster i behovet

av skolor på landsbygden. Bönder och ståndspersoner bearbetades för att skolor skulle byggas och lärare anställas. Ytterst var dock allt en fråga om resurser. I de socknar där kapital fanns i form av någon större jordägare, var chanserna större för skolhusbygge än i fattiga bygder. I trakter där byarna låg långt ifrån varandra och där även antalet ensamgårdar var stort, sköttes vanligtvis undervisningen av ambulerande lärare. Socken delades då upp i ett antal geografiska områden, så kallade skolrotar, och undervisningen flyttade runt i trakten.

I städerna inrättades ofta skolor tidigare än på landsbygden. Dels behövde borgarnas och hantverkarnas söner lära sig skriva och räkna för att kunna överta faderns verksamhet. Dels fanns här en stor mängd fattiga och faderslösa barn som inte fick någon undervisning i hemmen. Genom att låta barnen gå i skola gavs de möjlighet att kunna försörja sig och därmed inte ligga samhället till last. Undervisningen bestod av abc-boken, Lilla Katekesen, hustavlan samt psalmboken. De barn som växte upp i en högre ståndsmiljö hade privatlärare i sina hem och fick en helt annan undervisning.

Under 1800-talet tillsattes kommittéer efter kommittéer för att utröna det växande behovet av skolor och anställda lärare. Samhället förändrades. Det gamla bondesamhället var på väg bort och därmed också husbondens tidigare roll. Läran om att ”bliva vid sitt stånd” var inte längre självklar. Många insåg att utbildning och lärande var vägen till avancemang inom samhället. Andra såg skolorna som ett sätt att från samhällets sida stävja den allt mer växande underklassen och inordna barnen i ordning och reda.

År 1842 kom folkskolestadgan. Från och med nu hade socknen skyldighet att ge alla barn undervisning. Föräldrarna var i sin tur skyldiga att lämna över en del av ansvaret för sina barn

till en lärare. Dessutom skulle socknens medlemmar betala skatt för att täcka lärarens lön och skolans utgifter. Undervisningen var obligatorisk. Kyrkan skulle vara ansvarig för skolan och kyrkoherden blev ordförande i det nyinrättade skolrådet. Det tog dock tid att gå från ord till handling. På många håll var motståndet stort. Varför skulle detta vara nödvändigt? Det hade ju gått så bra tidigare! Och så kostade det pengar! Till en början var det heller inte enkelt att få tag på utbildade lärare. Många gånger fick kyrkans organist inneha även denna tjänst. Under 1800-talets senare del blev situationen bättre och kom så småningom att bli en naturlig del av socknens ansvar.

De första skolbyggnaderna uppfördes ofta i socknens centrum, intill kyrkan. Ibland kombinerades funktionerna sockenstuga och skola i ett och samma hus. Ljuders sockenstuga är ett exempel på detta. Efter hand som fler skolor byggdes, behövdes anvisningar om hur de skulle se ut och vilka funktioner de behövde innehålla. Vägledning och ritningar tillhandahölls av staten. Ofta innehöll byggnaden en skolsal i den ena delen av huset och en lärarbostad i den andra. Ibland låg bostadsdelen i ett separat hus bredvid. Småskolor för de lägsta klasserna byggdes ute i socknen. Gärna i ett vägskaäl mellan två byar. På så vis blev skolvägen kortare för de yngsta barnen.

Kyrkans ansvar för skolan fortsatte även då samhället i övrigt delades i borgerligt och kyrkligt. Högsta regionala tillsynsmyndighet över folkskolan var domkapitlet i varje stift, en roll det formellt fortsatte ha ända fram till 1958, då länsskolnämnderna inrättades.

Ny tid – nya tankar

Under 1800-talet föddes nya tankar och idéer i samhället. Det gamla agrara bondesamhället, så som det varit ända sedan tidig medeltid, var på väg bort. Fram trädde det nya, omvälvande och dynamiska industrisamhället. Den grupp som hushållsståndet utgjort, det vill säga den stora jordbruksfamiljen med sitt tjänstefolk, började upplösas. Naturahushållningen ersattes med olika specifika tjänster. Hemmet som arbetsplats byttes ut mot fabriker och andra arbetsplatser. Det kollektiva samhället började byta skepnad. Fram tonade det individuella samhället.

Professorn och religionshistorikern Henning Pleijel hävdar att en av de mest pådrivande faktorerna för en förändrad samhällssyn, var stadgan om laga skifte som infördes år 1827. Under många år hade ett reformarbete pågått i syfte att samla varje bondes åkrar och ängar till så få skiften som möjligt. Det skulle innebära möjligheter att bruka jorden mycket mer rationellt. Storskifte hade på vissa håll följts av enskifte. Men resultatet blev inte som man tänkt. Laga skiftet gjorde dock slag i saken. Gårdsbebyggelse flyttades från sina gamla bylägen till nya, ensamma. Många och små tegar slogs ihop till större enheter. Ingen var längre beroende av sin grannes arbetsplanering. Beslut behövde inte längre fattas gemensamt i byn. Det kollektiva arbetet ersattes av det individuella.

År 1809 kom en ny regeringsform som tydligt talade om att den gamla enhetskyrkan inte längre gällde. Konungen bör *"ingens samvete tvinga eller låta tvinga, utan skyddade var och en vid fri utövning av sin religion, såvitt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer"*.

Med andra ord betydde det att medborgarna själva fick välja religion. I praktiken var dock fortfarande föräldrarna tvungna att uppfostra sina barn efter den lutherska tron, eftersom den var gällande religionslära i Sverige. Däremot kunde ingen tvingas att utöva religionen. Gudstjänsttvånget togs bort.

Reformerna avlöste varandra. År 1811 fick kyrkan en ny handbok. Tonvikten låg nu på det goda, det sanna och det sköna istället för på synd, skam och försoning. I den psalmbok som kom 1819 fanns inte längre Luthers lilla katekes med. Därmed var även hustavlan borttagen. 1855 upphörde domstolarna att döma till kyrkoplikt och nio år senare avkriminaliserades sexuellt umgänge mellan två ogifta personer. Det äktenskapsbrott som enligt lagtexten kallades för hor, var dock fortfarande straffbelagt fram till 1937, och inte förrän 1971 fick utomäktenskapliga barn full arvsrätt efter både sin mor och far.

1858 togs konventikelpakatet bort, den lag som i drygt hundra år stadgat att all gemensam gudstjänst skulle ske i kyrkans form. Bakgrunden var följande; Trots alla påbud och förordningar om att endast den lutherska tron var tillåten i Sverige, hade det redan under 1700-talets första år börjat dyka upp protester. Pietismen, en väckelserörelse från Tyskland, hade genom hemvändande karolinska krigsfångar och svenska studenter i Tyskland fått mark i Sverige. Pietismen hotade enhetskyrkan och därmed staten Sverige. Genom att förbjuda deras andakter, konventiklar, hoppades man få bukt med rörelsens inflytande. Det så kallade konventikelpakatet år 1726 stämplade pietismen som samhällsfarlig.

KYRKO-HANDBOK,

hvaruti stadgas,

huru

Gudstjensten

i Svenska Församlingar

skall behandlas.

Öfversedd, Förbättrad och Tillökt,

samt med

KONGL. MAJ:TS

Nådiga bifall

af

RIKETS STÄNDER

antagen

vid Riksdagen i Stockholm

År 1809.

STOCKHOLM,

Tryckt hos HENRIK AND. NORDSTRÖM,

1811.

1811 kom den nya kyrkohandboken. Tonvikten låg nu på det goda, det sanna och det sköna istället för på synd, skam och försoning.

Ytterligare några väckelserörelser uppträdde under århundradet, men det var först under 1800-talet som nya, och framförallt annorlunda, tankar blommade upp på allvar. Predikanter som Selligren, Schartau, Laestadius, Hoof och deras lärjungar samlade mängder av människor. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen bildades. Från denna uppstod Svenska Missionsförbundet och från England och USA kom baptister och metodister. Den fortfarande gällande lagen från 1720-talet kunde användas mot dem alla. Motståndet mot förbudslagen blev allt starkare och till slut kunde inte staten längre hävda dess existens. Två år efter konventikelplakatets avskaffande gavs även rätt till utträde ur statskyrkan, men endast på villkor att man inträdde i annat, av Kungl. Maj:t godkänt samfund. Denna regel kvarstod fram till och med 1951 års religionsfrihetslag.

Samma år som konventikelplakatet avskaffades, försvann även husbondens rätt att utöva husaga mot vuxna tjänare. Husagan, som förespråkades av Luther i hustavlan, fanns lagstadgad redan i 1664 års tjänstehjonsstadga. Så sent som i 1833 års upplaga av stadgan sägs att ”Ådrager sig tjänstehjon föreställning eller husaga för visad försummelse, tredska, opålitlighet, olydnad, fyller eller annat oskick, emottage sådan varning och rättelse med undergivenhet och låte den lända sig till förbättring”. Fram till 1920 var dock husaga fortfarande tillåten på flickor och pojkar som ännu inte uppnått 16 respektive 18 år.

I mitten av 1860-talet beslöts att ett barn inte fick döpas emot sina föräldrars religiösa tro. Men det var först drygt

tjugo år senare, som lagen gav ett egentligt tillstånd för föräldrar att inte låta döpa sitt barn. Prästerna ute i församlingarna antecknade flitigt i husförhörslängder och församlingsböcker vilka barn som inte var döpta. I anteckningskolumnen står då också ofta förklaringen ”baptister”. Gudstjänsttvånget hade tidigare tagits bort, nu började även reglerna runt nattvardsgången luckras upp. Tvånget att minst en gång per år ta emot nattvard försvann successivt. För att utbilda sig till vissa yrkesutbildningar, som exempelvis folkskollärare, var man dock fortfarande tvungen att visa upp intyg på deltagande vid nattvard. Fram till 1920 gällde samma krav för att få vigas i kyrkan.

Ständsriksdagens avskaffande 1866 medförde att politik inte längre stod på prästernas agenda. Även för biskoparna ute i stiftet blev de kyrkliga uppgifterna nu det viktigaste. Biskopsämbetet var inte längre en politiskt inriktad befattning. Genom socknens uppdelning i borgerlig och kyrklig kommun fyra år tidigare, hade kyrkans beslutsrätt även på lokalnivå försvunnit. Som tidigare nämnts gällde detta inte de frågor som rörde skolan.

Det gamla bondesamhället fanns inte längre kvar och därmed hade också grunden för hustavlan försvunnit. Det kollektiva hade bytts ut mot det individuella. Det konservativa mot det liberala. Enhetskyrkans tid var definitivt förbi. Det var också läran om de tre stånden; läro-, överhets- och hushållsståndet.

LÄNSSTYRELSEN

Kronobergs län
Planeringsenheten

BESLUT

1986-09-15
DELGIVNINGSKVITTO

Bilaga 3

11.392-1655-85

0761-P86/3

1 (2)

Kyrkorådet i Ljuders församling
360 53 SKRUVByggnadsminnesförklaring av Ljuders södra kyrkstallar,
Ljuders socken inom Lessebo kommun

Kyrkorådet i Ljuder har i skrivelse 1985-10-07 ansökt om att byggnadsminnesförklara rubr kyrkstallar jämlikt lagen (1960:690; 1976:440) om byggnadsminnen.

Inskrivningsmyndigheten vid Växjö Tingsrätt är underrättad 1985-10-14.

Samråd har skett med fastighetsägaren, Smålands museum, riksantikvarieämbetet och Lessebo kommun, vilka alla samtyckt till en byggnadsminnesförklaring.

Förslag till skyddsföreskrifter har upprättats i samråd med fastighetsägaren.

Ljuders södra kyrkstallar är belägna invid kyrka och prästgård i Ljuders kyrkby.

Området ingår i ett större, som omfattas av skydd enligt 86 § byggnadslagen.

Stallarna, som är av anseelig längd, är uppförda i skiftesverkskonstruktion med rödfärgade skift och svart stolpverk. På taket ligger tvåkupigt rött tegel. Stallarna uppfördes under 1800-talets första hälft. Interiört finns den ursprungliga spiltinredningen bevarad.

Länsstyrelsen finner att kyrkstallarna i Ljuder i hög grad bevarar egenarten av gången tids byggnadsskick och är synnerligen märkliga.

Med anledning av detta förklarar länsstyrelsen med stöd av 1 § byggnadsminneslagen, Ljuders Södra kyrkstallar på fastigheten Ljuder 1:1 som byggnadsminne, med ett skyddsområde enligt bilagd karta.

Farkost
251 86 VÄXJÖDokument
Försgården 8Skrift
0170. 880 00Farkost
3 5877.5

LÄNSSTYRELSEN

Kronobergs län
Planeringsavdelningen

BESLUT

2 (2)

1986-09-15

11.392-1655-85

DELGIVNINGSKVITTO

Enligt 2 § samma lag skall följande skyddsföreskrifter gälla:

- Ingen får utan länsstyrelsens tillstånd riva, ändra eller förvanska byggnadens exteriör.
- Ingen får utan länsstyrelsens tillstånd ändra eller förvanska byggnadens interiör.
- Byggnad och mark inom byggnadsminnets skyddsområde skall ägnas sådan vård och omsorg att dess förhållande och kulturhistoriska värde tryggas.

Detta beslut kan överklagas genom besvär hos kammarrätten i Jönköping, se bilaga 10a.

Beslut i detta ärende har fattats av länsstyrelsens styrelse. I beslutet deltog landshövdingen samt ledamöterna Lennart Bengtsson, Ingvar Karlsson, Stina Gustavsson, Anders G Högmark, Carl Posse, Gösta Lindholm, Kjell Nilsson, Bengt Johansson, Rolf Andersson, samt suppleanterna Karin Sjöblom, Bo Jonsson.

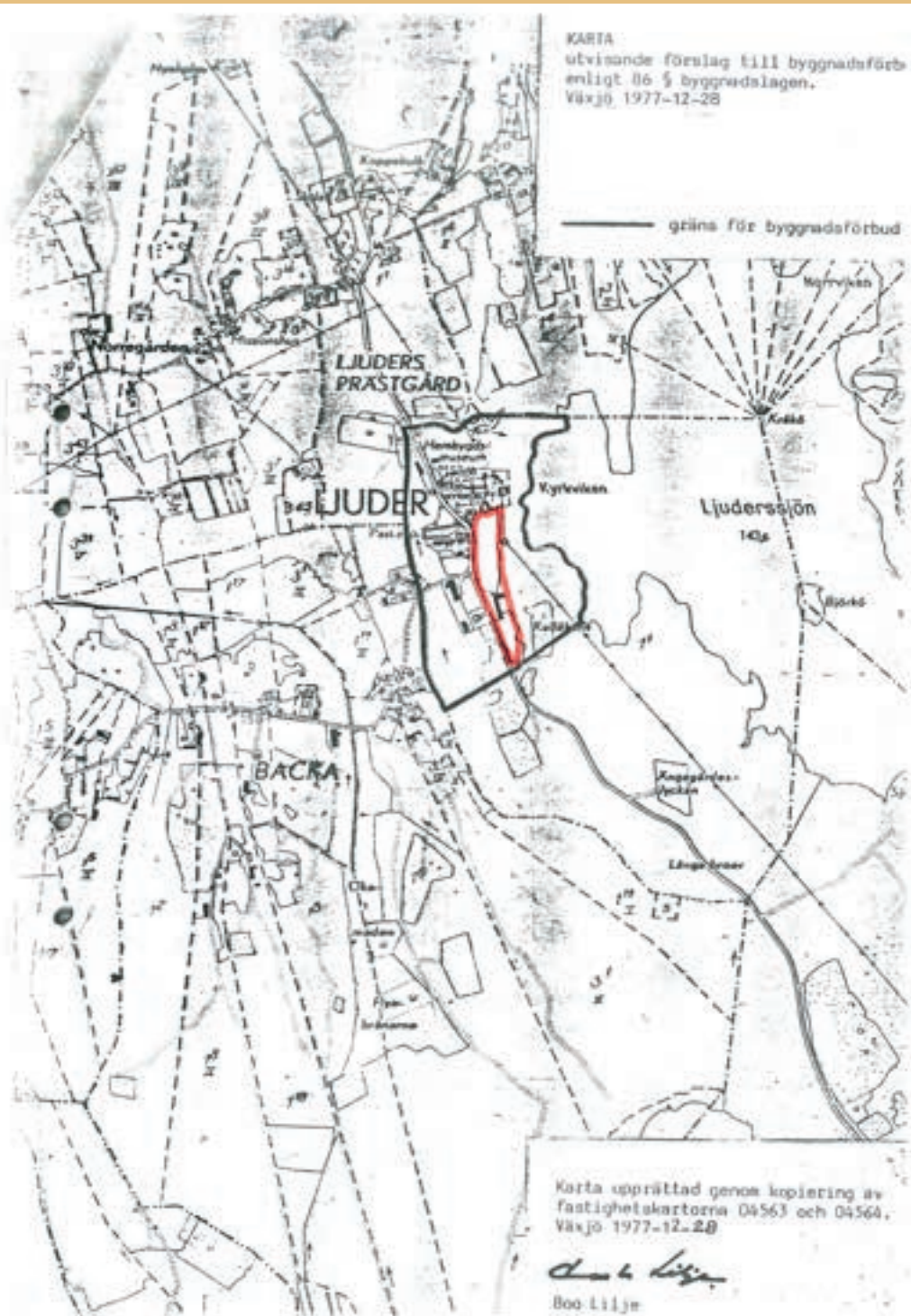
Vid den slutliga handläggningen av ärendet, i vilket tf länsantikvarien Jan-Ake af Trampe har varit föredragande, har även länsrådet Claes Sjöblom, länsassessor Olof Bernstone och länsarkitekt Pär Lindström deltagit.

Britt Mogård

Jan-Ake af Trampe

Bilaga: Karta utvisande skyddsområde

Kopia för kännedom till
Ljuders församling (delg.kvitto)
Riksantikvarieämbetet (delg.kvitto)
Inskrivningsmyndigheten vid Växjö tingsrätt
Växjö kommun
Smålands museum
Lantmateriet
Planenheten

Referenser

Otryckta källor

Ljuder kyrkoarkiv, Vadstena landsarkiv
Långasjö kyrkoarkiv, Vadstena landsarkiv
Tabellverket 1749-1859, digitaliserad version;
www.ddb.umu.se, hämtad 2013-11-20

Tryckta källor

Bergström, Carin; Lantprästen. I Signums svenska kulturhistoria – Frihetstiden, Lund 2006
Bexell, Oloph; Kyrka och gudstjänst. I Signums svenska kulturhistoria – Karl Johantiden, Lund 2008
Bexell, Oloph; Uppbrottet ur enhetskyrkan. I Signums svenska kulturhistoria – Det moderna genombrottet, Lund 2008
Byggnadsminnesförklaringen av Ljuders södra kyrkstallar; Länsstyrelsen i Kronobergs län, 1986
Ekström, Sören; Svenska kyrkan – historia, identitet, verksamhet och organisation; Svenska kyrkan, Stockholm 2013
Henriksson, Gunnar; Skiftesverk i Sverige, Stockholm 1996
Jarlert, Anders; Kyrka och tro. I Signums svenska kulturhistoria – Stormaktstiden, Lund 2005
Jonsson, Magdalena, red; Ett levande kulturarv, Kyrkogårdar i Växjö stift; Svenska Kyrkan, Växjö stift 2009
Ljuder – Historia och historier, Ljuders Hembygdsförening 1998

Ludvigsson, David; 1800-talets skolväsende. I Signums svenska kulturhistoria – Karl Johantiden, Lund 2008
Moberg, Vilhelm; Utvandarna, 1949
Pleijel, Hilding; Husandakt, Husaga, Husförhör; Stockholm 1965
Pleijel, Hilding; Hustavlans värld, Stockholm 1970
Prästgårdar i Kronobergs län, Länsstyrelsen i samarbete med Smålands museum 1983
Rosengren, Josef m.fl; Ny Smålands Beskrifning, Växjö 1914
Ullén, Marian, red.; Småland – Landskapets kyrkor, Sockenkyrkorna kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet 2006
Vassi, Heidi, red; Kyrkobyggnader i Kronobergs län, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1998
Österberg, Eva; Rätt och moral. I Signums svenska kulturhistoria – Stormaktstiden, Lund 2005

